

Інформаційні матеріали до відзначення Дня пам'яті Героїв Крут

Вступ

Історична довідка

Зі спогадів очевидців

Список джерел, наукової літератури, відеоматеріалів, які можуть бути застосовані під час підготовки заходів

I. Вступ

29 січня 2017 р. виповнилося 99 років з часу бою на залізничній станції Крути між військовими підрозділами Української Народної Республіки та більшовицькими загартниками доби першої українсько-радянської війни.

Особливістю бою під Крутами 29 січня (за старим стилем 16 січня) 1918 р. стало те, що в ньому на захист Української Народної Республіки добровільно стали київські студенти, гімназисти та юнаки військової школи супроти ворога, який мав багаторазову чисельну перевагу. Тому бій під Крутами, хоча й завершився військовою поразкою для Української Центральної Ради, на довгі часи став прикладом героїчного подвигу і звитяги в ім'я України та її незалежності.

Відзначення Дня пам'яті Героїв Крут на державному рівні було розпочато згідно з розпорядженням Президента України «Про вшанування пам'яті Героїв Крут» від 24.01.2003 № 12/2003-рп. Сьогодні воно набуває особливої актуальності, оскільки 2017 рік оголошено Роком Української революції 1917 – 1921 років, а у 2018 р. буде відзначатися 100-річчя з дню бою під Крутами.

II. Історична довідка.

Початок першої українсько-більшовицької війни.

Після більшовицького перевороту у Петрограді 24-25 жовтня 1917 р. Українська Центральна Рада – представницький орган українських націонал-демократичних сил і всього українського народу – зіштовхнулася зі спробами В. Ульянова-Леніна та його прибічників відновити контроль над територією України.

Спочатку більшовицький уряд Радянської Росії – Рада Народних Комісарів – вимагала переобрання Центральної Ради, маючи замисел захопити владу, спираючись на місцеві осередки РСДРП(б), фронтові частини російських Південно-Західного та Румунського фронтів, що перебували під політичним впливом комуністів. Але спроба переобрати Центральну Раду під час I Всеукраїнського з'їзду Рад селянських, робітничих та солдатських депутатів 4 (за новим стилем 17) грудня 1917 р. у Києві провалилася. Більшовики - делегати з'їзду опинилися у меншості та виїхали з Києва до Харкова. Збільшовичені відділи 2-го гвардійського корпусу, що прямували фронту до Києва на допомогу більшовикам, були роззброєні коло Жмеринки частинами 1-го Українського корпусу під командуванням генерала П. Скоропадського та добровольцями Українського Вільного Козацтва.

Тоді більшовицький уряд Радянської Росії ініціював створення маріонеткової республіки Рад робітничих, солдатських і селянських депутатів (Радянська УНР) на з'їзді Рад у Харкові 11-12 грудня (за новим стилем 24-25 грудня) 1917 р. Уряд цього утворення – Народний Секретаріат – відразу ж звернувся до РНК більшовицької Росії за військовою допомогою у боротьбі проти Української Центральної Ради.

Але більшовицька збройна агресія почалася ще раніше. 4 грудня (за новим стилем 17 грудня) 1917 р. Рада Народних Комісарів надіслала телеграму з ультимативними вимогами до Центральної Ради. У телеграмі наголошувалося на тому, що в разі невиконання вимог ультиматуму (проведення всеукраїнського з'їзду Рад і переобрання Центральної Ради; допомога з боку Центральної Ради у боротьбі з повстанням О. Каледіна

на Дону та ін.) більшовицький уряд вважатиме Центральну Раду в стані відкритої війни проти радянської влади. Українська Центральна Рада відхилила цей ультиматум. Тоді більшовицьке керівництво на чолі з В. Ульяновим-Леніним оголосило стан війни з Центральною Радою.

12 грудня (за новим стилем 25 грудня) 1917 р. 30-тисячна більшовицькі війська чотирма групами вирушила з Гомеля та Брянська на Україну в напрямках: Чернігів–Бахмач, Глухів–Конотоп, Харків–Полтава–Лозова.

На початку січня 1918 року більшовики встановили контроль у Харківській, Катеринославській та Полтавській губерніях. Наступаючи з Полтави, група М. Муравйова захопила Ромодан, а звідти взяла Бахмач (27.01.1918), де всі три групи об'єдналися й під командуванням Муравйова почали наступ на Київ.

Але під залізничною станцією Крути подальше просування більшовицьких загарбників було на певний час затримано.

Бій під Крутами 29 січня 1918 року.

Українська Центральна Рада направила до Крут Першу Українську юнацьку (юнкерську) школу ім. Б. Хмельницького у складі чотирьох сотень (400–450 курсантів та 20 старшин (офіцерів)). До юнацької школи приєдналася перша сотня (116–130 осіб) новоствореного добровольчого Помічного Студентського куреня січових стрільців. Переважна більшість студентів не мала достатньої військової підготовки, студенти були погано озброєні. Також позиції під Крутами обороняли понад 80 добровольців з підрозділів місцевого Вільного козацтва із Ніжина. Загалом 29 січня 1918 року на позиціях біля залізничної станції Крути перебувало від 420 до 520 українських вояків, які мали на озброєнні до 16 кулеметів та одну гармату на залізничній платформі. Упродовж дня вони вели бій з більшовицькими військами загальною кількістю понад 3000 осіб, зокрема 400 балтійських матросів у супроводі бронепоезду та артилерії. Після запеклого багатогодинного бою, у сутінках, українські війська організовано відступили зі станції Крути до своїх ешелонів.

27 студентів та гімназистів, які знаходилися у резерві, під час відступу потрапили у полон. Наступного дня вони були розстріляні або замордовані. У березні 1918 р. тіла загиблих перепоховали на Аскольдовій могилі у Києві. Саме під час перепоховання в одній з промов було вперше порівняно бій під Крутами з легендарним боєм трьохсот спартанців під Фермопілами. Вважалося, що, як і воїнів спартанського царя Леоніда, кількість загиблих бійців Армії УНР досягла триста осіб. Як і спартанці, крутянські герої знали, що йдуть на смерть, але не відступили, захищаючи Вітчизну.

На сьогодні відомі прізвища 20 з них. Це студенти Народного університету Олександр Шерстюк, Ісидор Пурик, Борозенко-Конончук, Головащук, Чижов, Сірик, Омельченко (сотник); студенти університету Св. Володимира Олександр Попович, Володимир Шульгин, Микола Лизогуб, Божко-Божинський, Дмитренко, Андріїв; гімназисти 2-ї Кирило-Мефодіївської гімназії Андрій Соколовський, Євген Тернавський, Володимир Гнаткевич (з 6-го класу), Григорій Піпський (галичанин), Іван Сорокевич (з 7-го класу), Павло Кольченко (прапорщик), Микола Ганкевич (з 8-го класу).

Значення бою під Крутами.

Втрати більшовицьких військ під Крутами були значними, сягали тільки вбитими 300 вояків.

Затримавши ворога на чотири дні, юнаки дали змогу делегації Української Народної Республіки укласти Брест-Литовський мир з країнами Четвертного союзу, що de-facto означав міжнародне визнання української незалежності.

III. Зі спогадів очевидців.

«Пам'яті тих, що полягли під Крутами» Дмитро Дорошенко.

Хто з нас, українців лівобережних, не знає невеличкої стації Крути на залізній дорозі з Києва до Конотопа? Звідси розходяться бокові вітки, одна на Чернігів, друга на Пирятин та Прилуки. Коло станції високі тополі. Широка без краю площа, рівна як море. Недалеко Ніжин, що коло його, на сих розлогих ланах відбувалась знаменита Чорна Рада влітку 1663 року; недалеко звідси й Борзна, батьківщина славного полковника Семена Палія, а близько неї хутір Мотронівка, де жив і помер Панько Куліш (...). Звичайно, на сій малій станції, коли приходили київські потяги й подорожні пересідали на "вузькоколіяку", щоб їхати далі на Чернігів чи на Прилуку, бувало людно й оживлено, навіть тісно в невеличкому станційному будинкові. Але, в ті дні - в половині січня 1918 р. було порожньо й глухо. З півночі на Україну наступав ворог, той старий історичний ворог, що колись не раз тим самим шляхом од Конотопа на Київ наступав під проводом бояр Ромодановського, Великогагина, Шереметева та інших. І тепер точнісінько тим самим шляхом, тільки що не ґрунтовою дорогою, а по залізній колії наступали його внуки. Звались вони тепер не «государевою ратью», а «товарищами-большевиками», а вели їх не царські бояре, але царський жандармський полковник Муравйов і «товариш» Ремньов. Поїзди вже не ходили, і тільки холодний вітер вільно гуляв по степу кругом станції. В столиці України тільки що урочисто було проголошено у великому білому будинкові під широкою сферичною банею з шкляним дахом («Педагогічний Музей») самостійність і незалежність України. Але нікому було її захистити й оборонити, і «варвар з півночі», про наступ якого повідомив українську інтелігенцію, зібрану в саді Українського Клубу на стрічі нового 1918 року, голова тодішнього уряду українського В. Винниченко, насував, мов темна хмара, й грозив, як казав промовець, «знищити культуру на нашій землі».

«Бій під Крутами» Аверкій Гончаренко, полковник армії УНР.

Ставлю собі завдання подати до прилюдного відома правдивий перебіг бою за ст. Крути. Обставини, що змусили нас до бою, такі. По оголошенні Українською Центральною Радою IV Універсалу Україна стала самостійною державою. Як така, вела мирові переговори з Центральними Державами у Бересті. Рівночасно вела мирові переговори з тими ж державами і Росія большевицька. Предсідник большевицької делегації Троцький виступив із заступництвом Радянської України, запевняючи представників Центральних Держав, ніби Центральна Рада та її Уряд уже не існують. А в той час Уряд України робив нелюдські зусилля в подавлюванні анархії внутрі краю і до його оборони назовні. Найкоротшою дорогою на Київ з півночі йдуть залізничні шляхи Гомель-Бахмач і Харків-Ворожба-Бахмач. На оборону цього надзвичай важного залізничного вузла командує військами отаман Капкан і вислав «І-шу імені гетьмана Богдана Хмельницького Юнацьку Військову школу». В складі школи було 4 сотні (по 150 юнаків), 16 кулеметів та 20 старшин. Школа була комплектувана юнаками з колишніх російських військових шкіл, з освітою не менше як 6 клас гімназії, а переважно з укінченою середньою школою. Юнацька школа мала 2 курси; молодший, як менше вишколений, продовжував науку на місці, а старший 8.12.1917 в команді ген. штабу сотника (з російського війська капітан) Носенка виїхав до Бахмача.

...Молодий цвіт нашої армії – юнаків кидали майже в безнадійну ситуацію, тоді як серед шаліючої анархії десятки тисяч озброєного, випробуваного в боях вояцтва безжурно демобілізувалося: його не зуміли завчасу, використовуючи для цього національне піднесення, взяти в карби військової дисципліни, а навпаки, на мітингах деморалізували накликуванням до поділу землі.

«День 29 січня 1918 року», Михайло Михайлик, учасник бою під Крутами

...Щира завзята молодь пішла до Бахмача. Пішла захищати цей вузол, що відкривав дорогу на Україну. Бахмач уже був зайнятий ворогом. Ми мусили, може вже завтра, дати опір на Крутах, від якого залежало: здобути поновно Бахмач, або червоні підуть на Київ. Про це розмовляли ми — чотири розвідники, повертаючи до своїх. Про це думали і цим були переповнені серця юнаків і студентів, які сиділи в окопах.

...Через наші голови летіли стрільна з нашого і ворожого бронепотягів, свистіли кулі, а ми бігли. Наш бронепотяг почав маневрувати, бо ворог щохвилини міг збити його. Ворожі стрільна рвалися біля самого потягу, в якому були вже поранені. Ворожий бронепотяг підступав все ближче і ближче. Лише троє з нас повернулися, бо решта не могли добігти. Бронепотяг почав відходити.

Мені видно було три чорні густі лави матросів, які пішли в наступ. Спішилася сотня... Затріскотіли скоростріли, рушниці... Видно було, як падали на сніг чорні постаті матросів. Присувалися вони все ближче і ближче. У нас уже було багато ранених і сотня відходила до окопів, де були розміщені до бою всі наші сили і чекали з напруженням рішучого моменту... А він наближався. Ряди сірих і чорних постатей ішли у весь зріст. Змучена наша сотня пішла в резерву за рампу.

З окопів затріскотіли до сорока наших скорострілів, рушниці трьох сотень юнаків та частини Студентського куреня.

Падали вояки, за ними йшли нові, знову падали і знову йшли, одні за другими... Наші окопи, станція і потяги засипалися ворожими стрільнами і кулями, але кріп-ко трималися наші... Посилали по набої до від'їхавших за півтори верстви потягів, вистрілювали їх, знову посилали... Але грізні вістки: «Нема набоїв», «Псуються скоростріли» пролетіли по окопах. Тут чорні постаті знялися, крики «Ура!», «Слава!» Все перемішалось... Стріляли один одного... Облилися кров'ю багнети... Але вдесятеро більше ворогів перемогли. Почався швидкий, вже неорганізований відступ до потягів, а більшовики з криком «Ура!» кинулися до станції, яку охороняли 50 студентів, переважно ті, що не вміли стріляти.

Вечоріло, коли зібралися майже всі вояки до потягів, які чекали і кожної хвилині готові були рушити в напрямку Києва. Два вагони, відведені для поранених, були переповнені, відвели третій. Сестри і санітари наспіх перев'язували поранених. Потяги рушили під вогнем ворога... у вагонах сотні рахували свої ряди. Кожна недолічувала 5-10 юнаків, Студентський курінь — до 50 студентів.

Перетомлені всі спали у вагонах. На ранок, на станції Бобрик, де разом з відійшовшим зі ст. Гребінки кошем от. С. Петлюри, мали дати новий бій.

Сюди прибігли з Ніжина, занятого червоноармійцями, два гімназисти і передали, що на Крутах у вчорашнім бою залишилося до 300 забитих більшовиків. Вони ж принесли страшну вістку про розстріл 46 студентів і милосердної сестри, захоплених до полону у Крутах.

Промова біля Центральної Ради під час похорону героїв Крут 19 березня 1918 р., М. Грушевський, голова Української Центральної Ради

Dulce et decorum pro patria mori! Солодко і гарно вмерти за отчизну — каже латинський поет, поезії котрого були шкільною книжкою тих, котрих тепер ховаємо. Солодко і гарно! Се зняли вони — і не опустили тієї рідкої нагоди, яку давала їм нинішня велична хвиля відбудування нашої держави і охорони вільностей і прав нашого трудящого люду. Вони стали грудьми за свою батьківщину і мали щастя полягти головами в цій святій боротьбі.

Велике щастя згинутися так, в боротьбі, а не дезертирами, не нейтральними, не замішаними в юрбі страхополохами, що безплатними пасажирами силкуються прослизнути в нове царство української свободи. Велике щастя окупити своєю кров'ю забезпечення цієї свободи!

От у цій хвилі, коли провозяться їх домовини перед Центральною Радою, де протягом року кувалась українська державність, з фронту її будинку здирають російського орла, ганебний знак російської власті над Україною, символ неволі, в котрій вона прожила двісті шістьдесят з верхом літ. Видно, можливість його здерти не давалась даремно, видно, вона не могла пройти без жертв, її треба було купити кров'ю. І кров пролили ці молоді герої, котрих ми нині проводжаємо!

Вони щасливі, що могли купити своєю кров'ю такі вартості своєму народові! Батьки, брати, сестри тих, котрих ми сьогодні ховаємо! Стримайте сльози, що котяться з ваших очей, як стримую я. Бо ж ті, котрих ви ховаєте, доступили найвищого щастя — вмерти за отчизну! Їх слава і вдячна пам'ять про них житиме з нашою свободою разом, серед народу нашого однині і довіку!

IV. Список джерел, наукової літератури, відеоматеріалів, які можуть бути застосовані під час підготовки заходів

1. Бойко О. Бій під Крутами: історія вивчення // Український історичний журнал. — 2008. — № 2. — С. 43–54.
2. Героїка трагедії Крут / Упор. В. Сергійчук, Я. Гаврилюк. — Київ: ПП Городенський, 2004. — 341 с.; Українська революція 1917–1921 рр.: подвиг героїв Крут: матеріали наукових читань (24 січня 2008) / Відп. ред. В.Ф. Верстюк. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2008. — 173 с.
3. Ковальчук М. Бій під Крутами: відомі й невідомі сторінки [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2014/01/29/141189/>
4. Крути. Січень 1918 р.: документи, матеріали, дослідження, кіносценарії / Упоряд. Я. Гаврилюк. — К.: Вид. центр «Просвіта», 2008. — 840 с.
5. Крути: 29 січня 1918 р. / Передмова І. Юхновського; упорядник О. Бойко. — К.: Видавництво імені Олени Теліги, 2007. — 96 с.
6. Любарець А. Бій під Крутами у історичній пам'яті [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/research/2012/01/29/70470/>
7. Сергійчук В. Завдяки Крутам УНР визнали державою [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/01/29/110360/>

Інтернет-ресурси:

8. Вірші про героїв Крут [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kruty.org.ua/poezija>
9. Гончаренко А. Бій під Крутами (спогади учасника) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kruty.org.ua/spogady/64-q-q->
10. Михайлик М. День 29 січня 1918 року (спогади учасника) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kruty.org.ua/spogady/62-q-29-1918q>
11. Монкевич Б. Бій під Крутами (спогади учасника) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kruty.org.ua/spogady/60-2008-10-04-20-48-42>
12. Лоський І. Крути (спогади учасника) [Електронний ресурс]. — Режим доступу: <http://kruty.org.ua/spogady/59--qq>

Відеоматеріали для перегляду:

1. <https://www.youtube.com/watch?v=c8S16Zj2hBg> День в історії. Бій під Крутами. 24-й канал
2. <https://www.youtube.com/watch?v=GGeeDaJTR3c> Крути. Програма Чернігівської обласної державної телерадіокомпанії "Сівер-Центр", присвячена пам'яті Героїв Крут.
3. <https://www.youtube.com/watch?v=0vMF7Vho8B8> Україна: забута історія. Крути. Молода кров. Телеканал «Мега»
4. <https://www.youtube.com/watch?v=HFDTuVmlVSQ> «Невідома Україна», серія 88 «Ультиматум»
5. <https://www.youtube.com/watch?v=CsYnrvW4Sqw> Документальний фільм «Герої України. Крути. Перша Незалежність».

